Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi,2017,52 (3) :705-733
Third Sector Social Economic Review,2017,52(3) :705-733

KOOPERATİFLERDE MODERN DENETİM TEKNİKLERİNİN UYGULANMASI

IMPLEMENTATION OF MODERN AUDITING TECHNIQUES FOR COOPERATIV

Dr. Sezer Bozkuş Kahyaoğlu[*] - Prof. Dr. Ganite Kurt[**]

Genişletilmiş Özet

Uluslararası Kooperatifler Birliği'nin kooperatif kimliği üzerine açıklaması bir kooperatifi "ortaklaşa sahip olunan ve demokratik olarak kontrol edilen bir işletme aracılığıyla ortak ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaç ve isteklerini karşılamak için gönüllü olarak bir araya gelen kişilerin özerk bir birliği" olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda, kooperatif, bir grup bireyin karşılıklı faydaları için sahip olduğu ve işlettiği bir ticari organizasyon olarak değerlendirilebilir. Kooperatif üyeleri, ürün veya hizmetlerin üreticileri veya tüketicileri olarak veya çalışanları olarak yakın bir ilişki içindedir. Bu ilişkilerin kooperatif toplumunda kurumsal yönetim ilkeleri perspektifinde ele alınması ve şeffaflığın sağlanması amacıyla modern denetim tekniklerinin uygulanması önemli olmaktadır. Kooperatiflerin denetimi temel olarak kooperatif toplumuna odaklanır ve her işin hukuk sınırları dahilinde değerlendirilmesini sağlayan önemli bir görevdir. Bir kooperatif toplumunun denetimi bir şirketin denetiminden farklıdır. Bunun en önemli nedeni bir kooperatif toplumunun temel unsurları ve iş süreçleri bir şirketten çok farklıdır. Bu araştırma, kooperatiflerin uluslararası standartlara dayalı denetiminin önemini göstermek için kooperatifler için yönetişim ve denetimle ilgili temel konuları analiz etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca kooperatif denetiminde en iyi uygulama örnekleri için politika önerileri yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kooperatif, İş Modeli, Risk Esaslı Denetim, Veri Analizi

Jel Kodları: M40, M42

[*] Genel Müdür, SMM Bilişim ve Finansal Hizmetler A.Ş., Gazi Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Yüksekokulu, Yarı Zamanlı Öğretim Üyesi, sezerbozkus@gazi.edu.tr
[**] Prof.Dr., Gazi Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Yüksekokulu Başkanı, ganitekurt@gmail.com

Extensive Summary

The International Cooperative Alliance's Statement on the Cooperative Identity defines a cooperative as "an autonomous association of persons united voluntarily to meet their common economic, social, and cultural needs and aspirations through a jointly-owned and democratically-controlled enterprise". In that respect, cooperative is a business organization owned and operated by a group of individuals for their mutual benefit. Members have a close relationship with the enterprise as producers or consumers of its products or services, or as its employees. Addressing these relationships within the perspective of corporate governance principles and application of modern auditing techniques become important to ensure transparency for cooperative societies. Basically, cooperative auditing focuses on cooperative societies and the assessment of every work within the limits of the law signal an important task regarding the knowledge of employees and directors. The audit of a cooperative society is different from that of a limited liability company (company) because the objects and business processes of a cooperative society are quite different from those of a company. This research aims to analyze key issues on governance and auditing for cooperatives to demonstrate the importance of auditing for cooperatives based on international standards. Also policy recommendations are made for best practices of cooperative auditing.

Keywords: Cooperative, Business Model, Risk Based Audit , Data Analytics

1. GİRİŞ

Kooperatif kavramı, Uluslararası Kooperatif İttifakının (ICA) kooperatif kimliği üzerine açıklaması ile ortaya konmaktadır. Buna göre kooperatifler, "ortaklaşa sahip olunan ve demokratik olarak kontrol edilen bir işletme aracılığıyla ortak ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaç ve isteklerini karşılamak için gönüllü ve özerk olarak kişilerin birleşmesi olarak" tanımlanmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, kooperatifler bir grup bireyin karşılıklı yararları için sahibi olduğu ve işlettiği bir ticaret organizasyonudur. Kooperatifler ayrıca "hizmetlerini kullanan veya orada çalışan insanlar tarafından eşit olarak kontrol edilen ve denetlenen bir işletme" olarak tanımlanabilir. Diğer bir ifadeyle, kooperatif üyeleri bir kooperatifteki ürün veya hizmetlerin üreticileri veya tüketicileri olarak ya da çalışanları olarak kuruluşla yakın bir ilişki içindedir.

Kooperatiflerin Türkiye'de bağımsız bir şekilde kanunla düzenlenmesi 1969 yılında çıkarılan 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu ile olmuştur. 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu m. 1 kooperatifleri "Tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortaklarının belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek ve geçimlerine ait ihtiyaçlarını işgücü ve parasal katkılarıyla karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli ortaklıklar" olarak tanımlayarak bir şirket olarak görmüştür.

Bu çalışmada kurumsal yönetim ilkeleri çerçevesinde kooperatiflerin denetiminde modern denetim tekniklerinin uygulanmasına yönelik yaklaşımlar ortaya konmaktadır. Bu kapsamda birinci bölümde denetim açısından belirleyici olan denetlenen birimin iş modeli tartışılmaktadır. Buna göre kooperatiflerin iş modelinin ticari işletmeler ile benzeyen ve farklılaşan yönleri analiz edilerek, risk esaslı denetimin bazını oluşturan denetim evreninin özelliklerinin ve buna bağlı olarak denetim önceliklerinin belirlenmesine yönelik temel bilgi sağlanmaktadır. İkinci bölümde evrensel kooperatifçilik ilkeleri çerçevesinde faaliyet gösteren kooperatiflerde denetiminin amacı ve kapsamı üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda kooperatiflerin uluslararası standartlara göre denetiminde dikkate alınması gereken hususlar açıklanmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise modern denetim tekniklerinin geleneksel denetimlere karşı güçlü yönleri ve üstünlükleri açıklanmaktadır. Böylece kooperatiflerin modern tekniklerle denetlenmesi sonucunda elde edilen katma değer ortaya konmaktadır. Bu bağlamda kooperatifçilik alanında denetimin etkinliğinin artırılmasına ve farklı sektörlerde faaliyet gösteren kooperatifçilik uygulamalarının verimliliğinin geliştirilmesine katkı sağlamak amacıyla iyi uygulama önerileri sunulmaktadır.

2. KOOPERATİF İŞ MODELİ

Masanell ve Ricart (2010) iş modelini, bir kurumun gerçekleştirdiği stratejinin yansıması olarak ifade etmektedir. Aynı zamanda strateji ve iş modeli arasında bire bir ilişki bulunduğunu ileri sürmektedir. Literatürde "iş modeli" kavramı ilk olarak 1950'lerde ortaya çıkmıştır (Bellman, Clark ve diğerleri 1957). Ancak iş modelinin kapsamlı olarak tartışma ve araştırmaların odağına ulaşması 1990'ları bulmuştur. İş modelinin en temel özelliği finansal ve stratejik tasarımın ötesinde jenerik olarak yapısal durumunu ortaya koymasıdır. İş modeli günümüzde çok sıklıkla kullanılmasına rağmen, iktisat veya işletme çalışmalarında teorik bir yapının oluşturulmadığı görülmektedir.

Hansmann'a (1996) göre, bir şirketin tedarikçileri veya müşterileri ile sözleşme maliyetinin şirket sahibi olarak tedarikçi ve müşterilerin maliyetini aştığı durumlarda işbirliğine dayalı kooperatiflerin oluşturulması rasyonel bir davranış olarak değerlendirilmektedir. Kooperatif iş modeli ile ticari işletmelerin iş modeli bir birinden farklılaşmaktadır ve Mazzarol ve diğerleri (2011) tarafından ileri sürülen farklar Tablo 1 'de özet olarak sunulmaktadır. Kooperatifler kurulduğu andan itibaren ticari işletmelerden beş temel konuda ayılmaktadır. Birincisi, kooperatiflerin müşterileri aynı zamanda kooperatifin ortakları konumundadır. İkincisi, kooperatiflerin sermaye yapısı kendi ana sözleşmelerinde belirlenen sabit bir paylaşıma göre uygulanmaktadır. Kooperatif hisseleri açık piyasada alıp satılamaz. Üçüncüsü, kooperatif üyelerine ertelenmiş kefalet ödemeleri sunabilir. Bu durum kooperatifler için bir maliyet kalemi olarak kendilerine geri dönmektedir. Dördüncüsü, kooperatiflerin vergisel avantajları bulunmaktadır. Sonuncusu ise, Kooperatifler, üyelerine aynı zamanda müşterisi olarak değer katmak amacıyla var olmaktadır[1].

[1] Mazzarol Tim ve diğerleri (2011), ss.4-5.

Tablo 1: Ticari İşletmeler ile Kooperatiflerin İş Modeli Karşılaştırması

Temel İş Modeli Unsurları	Ticari İşletmeler	Kooperatifler
Değer üretme yaklaşımı	Müşteri ihtiyaçlarını karşılar ve pay sahiplerinin getirilerini maksimize eder	Kooperatif üyelerinin menfaatlerini maksimize eder
Hedef pazarın tanımlanması	En kazançlı pazarları ve fırsatları hedefler	Kooperatif üyelerinin en fazla ihtiyacı olan alanları hedefler
Değer zincirini tanımlama	Tedarikçiler ve müşterilerin şirket ile ilgisi yoktur (dışsaldır)	Tedarikçiler ve müşteriler kooperatiflerin üyesi olabilir
Getiri ve maliyetlerin tahminlenmesi	Tedarikçi giderlerini azaltarak maliyet indirimi sağlar ve müşterilere ise en iyi fiyatı sunmayı hedefler	Tedarikçilere yüksek fiyatlama ve müşterilere ise düşük fiyatlamayı hedefler

Kaynak: Mazzarol ve diğerleri, 2011.

Kooperatiflerde iş modelinin temelinde dört ana unsur yer almaktadır ve kooperatiflerin iş modelini belirleyen bu unsurlar Tablo 2'de belirtilmektedir. Bu dört ana unsur kooperatiflere yönelik iş modelinin temel yapısını ve iş süreçlerinin ana hedeflerini oluşturmaktadır[2]. Bu modelin ilki müşteriye değer yaratmak üzere sunulan hizmet ve ürünlerin belirlenmesidir. Bu açıdan hedef pazarın ve müşterinin davranış modelinin belirlenmesi önem taşımaktadır. İkinci unsur, rekabetin arttığı bir dönemde karlılığın hangi uygulamalarla sağlayacağının belirlenmesine dayanmaktadır. Üçüncü unsur yukarıda sıralanan işleri yapabilmek üzere gerekli olan temel kaynakların tanımlanmasıdır. Dördüncü unsur ise; aynı şekilde yukarıda tanımlanan işleri gerçekleştirmek üzere gerekli olan temel süreçlerin tanımlanmasını gerekli kılmaktadır.

[2] Osterwalder ve diğerleri (2005), ss. 1-25.; Johnson ve diğerleri (2008), ss. 50-59.

Bu kapsamda iş kuralları, politika ve anahtar performans göstergeleri kurum kültürüne uygun olarak geliştirilebilir.

Tablo 2: Kooperatiflerin İş Modelini Belirleyen Unsurlar

Amaç	**Karlılık Formülü**	**Temel Süreçler**	**Temel Kaynaklar**
Üyelere Değer Yaratma Hedef Üye Özellikleri Hedef Pazar ve Segment İş tanımı Üyelere Sunulacak Hizmet/ürün	Getiri Modeli Maliyet ve Fayda Yapısı Marjin Modeli Kaynak Yaratma Kapasitesi (Başa-baş, nakit döngüsü vb)	Dağıtım Kanalları Müşteri İlişkileri Değer Sunma Yaklaşımı İK ve Kurum Kültürü Operasyonel Yönetim Politika ve Prosedürler	Temel Yetkinlik Gereksinimi Ortaklık ve İşbirliği Gereksinimi Ekip Yapısı Fiziki Mekan ve Araç Gereksinimleri

Kaynak: Teece, 2010.

2.1. Evrensel Kooperatifçilik İlkeleri ve Değerleri

Tarihsel geçmişi oldukça eskilere dayanan kooperatifçilik uygulamalarının kurumsallaşmasında ve küresel rekabetin arttığı bugünkü dönemde evrensel kooperatifçilik ilke ve değerlerinin oluşturulması temel belirleyici bir unsur olmaktadır. Bu kapsamda başta üretim, tüketim, hizmet, tarım, yapı vs. olarak çok çeşitli sektörlere yayılan kooperatifçilik uygulamalarının amacına ve faaliyet konusuna yönelik standartları belirleyen ICA'dır. ICA'nın kuruluşunun 100. Yılı olan 1995 yılında İngiltere-Manchester'de kooperatifçiliğin günümüzde genel kabul gören evrensel ilkeleri ve değerleri (Tablo 3) kabul edilmiştir.

Tablo 3 : Kooperatiflerin İlkeleri ve Değerleri

1. İlkeler	**2. Değerler**
3. Gönüllülük ve Açık Üyelik	10. Kendi kendine yardım
4. Demokratik Üye Kontrolü	11. Kendi kendine sorumluluk
5. Üyelerin Ekonomik Katılımı	12. Demokrasi
6. Bağımsızlık	13. Eşitlik
7. Eğitim ve Bilgi Paylaşımı	14. Dayanışma
8. Kooperatifler arası İşbirliği	15. Dürüstlük
9. Topluma Özen ve Saygı	16. Açıklık
	17. Sosyal Sorumluluk
	18. Başkalarına Karşı Özenli Olmak

Kaynak: ICA, 1995.

Kooperatifler genel olarak, uygulamada gerçek veya tüzel kişilerin özgür iradesiyle kurulabilmektedir. Burada önemli olan nokta, gerçek veya tüzel kişilerin ortak ihtiyaçlarının ve menfaatlerinin karşılanmasına yönelik ortak bir hedefin belirlenmesidir. Bununla birlikte, bir araya gelen gerçek veya tüzel kişilerin kurduğu bir kooperatifin yönetiminin demokratik esaslara göre yapılması temel ilkeler arasında yer almaktadır. Kooperatif üyelerinin kooperatifi kurmalarının temelinde kooperatif aracılığıyla kendilerine sağlanan hizmetlerin piyasa fiyatına eşit ya da daha düşük fiyattan sağlanması yoluyla bir fayda elde etme yaklaşımıdır. Burada ticari işletmelerden kooperatifleri ayıran en önemli farklılık kooperatiflerin iktisadi bir teşekkül olmasının yanında aynı zamanda sosyal bir teşebbüs olmasıdır. Özellikle, kooperatif yönetimindeki kişilerin bu işi gönüllü yapması ve kooperatiflerin yaptığı bu hizmetlerle toplumun kalkınmasını amaçlaması, evrensel ilke ve değerlerin esasını oluşturmaktadır[3]. Kooperatifçilik yönetiminde ortaklar, kendilerine karşı sorumlu olan yöneticileri kendileri seçmekte, faaliyetlerini incelemekte ve gerekli gördüğünde değiştirebilmektedir. Buna göre "demokratik üye kontrolü" ilkesine uygun olarak kooperatif ortaklarının kendi kendilerini yönettikleri ifade edilebilir.

Kooperatifler, ortaklarına, seçilmiş temsilcilerine, yöneticilerine ve çalışanlarına kooperatiflerinin gelişimine etkin bir şekilde katkıda bulunabilmeleri için eğitim ve

[3] Aktepe (1988), s. 8-10.

öğretim imkânı sağlar. Bu yönüyle kooperatifler bu tür faaliyetleriyle sosyal sorumluluk alanına katkıda bulunmaktadır. Kooperatiflerin toplumun sosyal, kültürel ve iktisadi yönden kalkınması ve bunun devam ettirilmesi bakımından özel bir sorumluluğu vardır. Bu sorumlulukların sosyal, kültürel ve iktisadi yönden neler olduğunun bilinmesi kadar kooperatiflerin hukuki niteliğinin de iyi anlaşılması önemli olmaktadır.

2.2. Türkiye'de Kooperatiflerin Hukuki Niteliği

Tarihsel gelişimi ve farklı ülke uygulamaları dikkate alındığında kooperatiflerin hukuki niteliğinin değişkenlik gösterdiği görülmektedir. Bu çalışmada Türkiye'deki kooperatiflerin hukuki niteliği üzerinde durulmaktadır. Özellikle kooperatiflerin hukuki niteliğinin denetim açısından önemine odaklanılmakta ve denetçiler için iyi uygulama önerileri ortaya konmaktadır.
Kooperatiflerin denetiminde, denetlenen kurumun/birimin tüzel kişiliğinin bilinmesi ve hangi düzenlemelere göre faaliyet gösterdiğinin iyi anlaşılması önemlidir. Bu açıdan kooperatiflerin denetiminin tam ve eksiksiz gerçekleştirilebilmesi için, uluslararası standartlara göre belirlenen kooperatif iş modelinin yanında denetime konu olan kooperatifin hukuki niteliğinin net olarak ortaya konması temel bir gerekliliktir. Bu çerçevede çalışmamızın konusunu oluşturan kooperatiflerin denetimi ile ilgili Türkiye'deki kooperatiflerin hukuki niteliği üzerine mevcut durum özet olarak açıklanmaktadır.

Türkiye'de kooperatiflerin hukuki niteliği üzerine iki yaklaşım olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki Türk Ticaret Kanunu'na göre kooperatiflerin "ticaret şirketleri" olarak sayılmasıdır. İkinci yaklaşımda ise, 1969 yılında kabul edilen 1163 sayılı Kooperatif Kanunu'na göre kooperatifler "teşekkül" terimi ile açıklanmıştır. Daha sonra 1163 sayılı Kanun'da 2004 yılında yapılan değişiklikle "teşekkül" terimi yerine "ortaklık" terimi kullanılmaya başlanmıştır. Diğer taraftan, halen yürürlükte olan 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun 124. maddesinde kooperatifler "ticaret şirketi" olarak tanımlanmıştır. Aynı maddenin ikinci fıkrasında şahıs ve sermaye şirketlerini sayarken kooperatifler her iki şirket türü içinde de bulunmamaktadır. Bu durum kooperatiflerin hukuki niteliği üzerine doktrinde tartışmaların devam etmesine neden olmaktadır.

Kooperatiflerin ticaret şirketi olamayacağını savunan yazarlara[4] göre; kooperatiflerin amacı bir ticaret şirketi gibi kâr sağlama ve ticaret yapma olmayıp, ortaklarına ekonomik fayda sağlamak, özellikle meslek ve geçimlerine ait gerekli ihtiyaçları karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet aracılığıyla sağladığı vurgulanmaktadır. Kooperatiflerde ticaret şirketlerinden farklı olarak temel amaç kâr sağlamak değildir ve bu durum söz konusu yazarlara göre "kendiliğinden" ortaya çıkan bir sonuçtur. Bununla birlikte, ticaret şirketlerinde kâr, bir kâr-zarar hesabının sonucu olarak değerlendirilmektedir ve kooperatiflerde böyle bir hesap kaleminin bulunmaması önemli bir farklılık olarak ortaya konmaktadır. Benzer şekilde kooperatiflerin ticaret şirketlerinden farklı yönleri bulunduğuna yönelik Danıştay, Yargıtay ve Anayasa Mahkemesi tarafından alınan kararlara da rastlamak mümkündür.

Bu açıdan değerlendirildiğinde, kooperatiflerin hukuki niteliğinin irdelenmesinde kooperatiflerin sosyal ve hukuki yönden bir bütünlük içinde ve farklı özelliklere sahip bir "yardımlaşma kurumu" olduğunun esas alınması yerinde olacaktır.

2.3. Kooperatiflerin Üst Organizasyonu

Kooperatiflerin işleyişinde birim kooperatiflerin oluşturulmasının yanında dikey yapılanma yoluyla üst kooperatiflerin oluşturulması da önemli olmaktadır. Burada önemli olan nokta, birim kooperatiflerin, güçlerini bir araya getirerek altyapılarını geliştirmeleri ve birim üstü kooperatifler (kooperatifler birliği, merkez birliği, ulusal birliği) oluşmalarıdır (Şekil 1). Çünkü birim kooperatifler ortakların ulusal düzeyde gereksinimlerini giderebilecek ve onları büyük şirketlere ve küresel rekabete karşı koruyabilecek tam güçte değildirler. Birim kooperatifler yalnız başlarına kooperatifçilikten beklenen sosyal, kültürel ve iktisadi görevleri etkili ve sürekli olarak yerine getiremezler veya belli bir yerde tıkanabilirler. Evrensel kooperatifçilik ilke ve değerlerinde bu konuya özel önem verilmekte ve kooperatifler arası işbirliği yapılması desteklenmektedir. Zira kooperatiflerin işbirliği ilkesi, kooperatiflerin birlikler ve merkez birlikleri oluşturmak suretiyle bölgesel ve ulusal düzeyde örgütlenmesini ifade etmektedir.

Şekil 1: Kooperatiflerin Üst Organizasyonu

[4] Bilgili ve Demirkapı (2012), s. 416.; Eriş (2001), s. 15; Deryal (1998), s. 204.

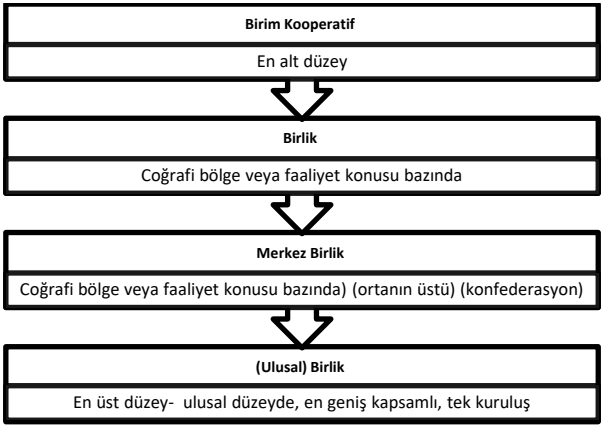

Kaynak: Kooperatifçilik Kanunu, 1969.

Çalışma konuları birbirinin aynı veya benzer olan birim kooperatifler bizzat kendi gereksinmelerini karşılamak için 2-7 birim kooperatif aralarında birleşerek kooperatif birliklerini (Bölge Birliği) oluşturmaktadır. Bu açıdan kooperatifler birliğine "kooperatifler kooperatifi" denilebilir.

Dünyada kooperatifçiliğin geliştiği bütün ülkelerde (Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Japonya, İsveç, Finlandiya, Danimarka, Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika, Lüksemburg, İngiltere, İzlanda, Avusturya, İsviçre, İtalya, Portekiz, Yunanistan vb.) birim kooperatifler kendi aralarında muhtelif kademelerde üst organizasyonlarını oluşturmayı temel bir gereklilik olarak görmüştür. Bahse konu ülkelerde, merkezi kooperatif birliklerinin oluşturulması sayesinde kooperatifler ülke ve dünya çapındaki rekabete ayak uydurabilmişlerdir. Kooperatifler birliği oluşturularak birim kooperatiflerin mücadele etme gücü artırılmıştır ve sonunda ortaklarına yeterince yararlı olma olanağını kazanmışlardır.

Kooperatifler birliğinin amacı mali, idari ve teknik merkezileşmeden doğan bütün avantajları ortak kooperatiflerin ortaklarına yansıtmaktır. Özellikle rekabetçi piyasaya dönük olarak birim kooperatiflerin ekonomik ve sosyal yetersizliklerini ortadan kaldırmak, ilgili kooperatiflerin bireysel çabalarıyla karşılayamadıkları ortak

gereksinimleri gidermektir. Bu gereksinimler, denetim, danışma, bilgi toplama, eğitim ve yönetimdir.

3. KOOPERATİFLERİN DENETİMİ

Kooperatifler ekonomik gelişmenin önemli bir unsuru olarak tüm dünyada kabul görmektedir ve bu konumda olduğu için kooperatiflerin sürekli denetim ve gözetim altında olması gerekmektedir. Bundan dolayı tüm kooperatiflerin ilk kuruluş aşamasından başlayarak kurulduktan sonra da işlem ve faaliyetleri sürekli denetim altında tutulmaktadır. Bu denetimlerin temel nedeni, kooperatifler aracılığıyla ülke ekonomisinde ortaya çıkan gelişmelerin dengeli bir biçimde oluşmasına katkıda bulunmaktır. Kooperatiflerin denetimindeki amaç, sosyal, kültürel ve iktisadi sorumluluklarından hareketle kooperatiflerin çalışmalarını iyileştirme ve özellikle genel olarak yeterince ticari bilgi ve tecrübeye sahip olmadığı kabul edilen ortakların ve üçüncü kişilerin hak ve menfaatlerini koruma altına almaktır.

Kooperatiflerde denetimin kapsamı, ilgili kooperatifin bütün işlem ve hesaplarının incelenmesi, her türlü iş ve işlemleri ile faaliyetlerinde aksaklık olup olmadığının kanun, tüzük, yönetmelik, anasözleşme ve genel kurul kararları ile genel kabul görmüş kooperatifçilik ilkeleri kapsamında değerlendirilmesi, gözden geçirilmesi, ölçülmesi ve sonuçların raporlanması şeklinde yapılan bir faaliyettir.

Ülkemizde kooperatiflerin denetimi iç denetim, üst denetim ve dış denetim olmak üzere üç farklı şekilde ve birbirinden bağımsız birçok organ tarafından yerine getirilmektedir. Bunlar sırasıyla;

İç Denetim: Kooperatiflerin genel kurul, ortaklar ve kooperatif denetçileri tarafından iç denetim yapılmaktadır.

Üst Denetim: Kooperatif üst kuruluşları tarafından üst denetim yapılmaktadır.

Bağımsız Denetim: Yasal düzenlemeler çerçevesinde kooperatifler ile ilgili bakanlıklar, bağımsız denetim kuruluşları, hakem kurulları ve kredi veren kurum ve kuruluşlar tarafından bağımsız denetim yapılmaktadır.

3.1. Kooperatiflerde Modern Denetim Tekniklerinin Uygulanması

Günümüzde teknolojinin her sektörde ve küresel düzeyde baş döndüren bir gelişim ve değişimin hızla yayılmasını sağladığı kabul görmektedir. Bu gelişim ve değişime ayak uydurması gereken ve bu konuda üzerindeki baskının her geçen gün arttığı meslek dallarından birisi de, şüphesiz denetimdir. Denetçilerin "güvenilir danışman-trusted advisor" olarak saygınlığını koruyabilmesi için denetim faaliyetlerini "risk odaklı" gerçekleştirmesi ve modern denetim tekniklerini uygulaması önem taşımaktadır. Bill Gates'e göre bir işletmede kullanılan herhangi bir teknolojinin ilk kuralı, etkin bir operasyonel faaliyete uygulanan otomasyonun verimliliği artırmasıdır. İkinci kural ise, verimsiz bir operasyonel faaliyete uygulanan otomasyon da verimsizliği artıracaktır. Burada önemli olan nokta, denetlenen süreçler ve alt süreçlerin operasyonel işleyişinde verimsizlikler varsa, bu verimsizlikleri gidermeden en yeni teknolojiler yardımıyla iş yapmanın fayda getirmeyeceğinin iyi anlaşılması gereklidir. Anderson'a (2017) göre denetçilerin denetledikleri birimin işleyişini, içinde faaliyette bulunduğu sektörü ve kullanılan bilgi teknolojileri sistemlerini tanıma ve iyi anlama konusunda geride kaldığını savunmaktadır. Özellikle Anderson'a (2017) göre günümüzde denetim ekiplerinin teknolojik araç ve tekniklerle donatılmasının ve kağıtsız (paperless) denetim yapmasının tek başına bir gösterge olarak kabul edilemeyeceğini ileri sürmektedir. Bunun anlamı, denetçiler modern denetim araçlarını kullanılıyor olsa bile, denetim iş süreçleri ve çalışma kültürü buna uygun olarak değişmediyse, bu durumda sistemdeki operasyonel verimsizlikler hala devam ediyor demektir.

İç Denetçiler Enstitüsü (IIA) (2017) tarafından yayınlanan uluslararası iç denetim standartlarında (IPPF) denetçilerin modern denetim araç ve tekniklerini kullanması konusunda tavsiyeleri içeren 1200 ve 1210 no'lu standartları güncellenerek yayınlamıştır. IIA (2017), denetçilerin katma değer sağlayabilmesi için sürekli mesleki gelişimi ve profesyonelliği en üst seviyede desteklemektedir. Bunun yanında literatürde bu kapsamda fazla sayıda çalışma yapılmaktadır. Modern denetim araç ve tekniklerinin yeni yaklaşımlarla kullanılmasının faydaları Flesher ve De Magalhaes (1995); Thompson (2001); Hubbard (2002); Marais (2004); Martin (2004); Coetzee ve Fourie (2009); Castanheira ve diğerleri (2010); Abou- El-Sood ve diğerleri (2015); Christensen ve diğerleri (2015); Kutum ve diğerleri (2015); Jacobus (2015) tarafından ele alınmıştır. Ayrıca, Dittenhofer (1994); Liebowitz ve diğerleri (2000); Burnaby ve Hass (2009); Bailey (2010) gibi yazarlar modern denetim araç ve tekniklerini kullanmanın denetimin performansına etkilerini araştırmışlardır. Bailey (2010) özellikle denetçilerin performans

artışını sağlamak amacıyla Risk Esaslı Denetim Planlama, Veri Analizi, Sürekli / Gerçek Zamanlı (Real Time) Denetimler, Elektronik Çalışma Kağıtları, Kontrol Öz Değerlendirme, Denetim Kalite Güvence Modeli, İş süreçleri programlarına ve sanal ortamda e-postalar da dahil olmak üzere iletişim araçlarının incelemesine yönelik yetkinliklerini geliştirmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Burnaby ve Hass'a (2009) göre denetim araç ve tekniklerinin kullanımının denetimin tüm aşamalarında temel bir gereklilik olduğu dikkate alınmalıdır. Bu aşamalar sırasıyla; denetimin amaç ve kapsamını belirleme, risklerin tanımlanması, planlama, denetim kanıtları, bulguların iletişimi, raporlama ve izleme faaliyetleri olarak ifade edilebilir.

Bu çalışmada modern denetim teknikleri arasında öne çıkan ve kooperatiflerde denetimin katma değerini artırmaya yardımcı olabilecek temel yaklaşımlar aşağıdaki bölümlerde tartışmaya sunulmaktadır.

3.1.1. Risk Esaslı Denetim Planlaması

IIA tarafından yapılan tanımlamaya göre risk yönetimi, risklerin tanımlanması, ölçülmesi, değerlendirilmesi ve olası etkisinin kabul edilebilir bir seviyeye indirilmesi (Şekil 2) için gerekli kontrollerin uygulanması, gözden geçirilmesi ve raporlanmasını sağlayan yönetimsel bir süreç olarak ele alınmaktadır.

COSO (2004) yaklaşımına göre tanımlamasında ise kurumsal risk yönetimi, kurumu etkileyebilecek potansiyel olayları tanımlamak, riskleri kurumun risk alma iştahına uygun olarak yönetmek, kurum hedeflerine ulaşmasıyla ilgili olarak makul derecede güvence sağlamak amacı ile oluşturulmuş; kurumun yöneticileri ve diğer çalışanlar tarafından etkilenen ve stratejilerin belirlenmesinde kullanılan ve kurumun tümünde uygulanan sistematik bir süreçtir.

Şekil 2: Risk Haritası

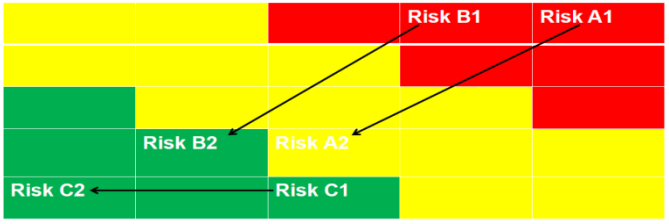

Kaynak: COSO, 2004.

Risk esaslı denetim planlaması ise, IIA (2017) standartlarında (Standard 2110 ve 2120) ve literatürde[5] en önemli yeri olan ve aynı zamanda geleneksel denetimden modern denetimi ayıran bir uygulama olarak ortaya konmaktadır. Risk esaslı denetim planlaması aracılığıyla denetçiler kurumun risk yönetimi uygulamalarının risk iştahı ile uyumlu olup olmadığının analizini yapabilmektedir.

Risk esaslı denetim planlamasında risklerin tanımlanması, sınıflanması, önceliklendirilmesi ve denetimlerin bu doğrultuda yürütülmesi mümkün olmaktadır. Bu yolla denetçilerin kurumsal risk yönetimi sürecinin etkinliğini sağlamada ve risklerin erken teşhis edilmesinde önemli rolü ortaya çıkmaktadır. Castanheira ve diğerlerine (2010) ile Pokrovac ve diğerlerine (2010) göre, denetçiler risk esaslı denetim planlaması yaparak denetlenen kurumun stratejik öncelikleri konusunda bilgi sahibi olabilir ve böylece denetimin kurumsal önceliklerle uyumlu olarak "katma değerli" bir yaklaşımla gerçekleştirilmesi sağlanabilir.

3.1.2. Veri Analizi

Veri analizi bilginin karar alma mekanizmasında etkin kullanılmasını ve optimizasyonu sağlamak amacıyla küresel rekabet ortamında temel bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Literatürde denetim açısından veri analizinin kullanım alanları çeşitli olmakla birlikte üç temel grupta ele alınmaktadır. Bunlar Şekil 3'de özetlenmiş olup

[5] Bunlar arasında Rasmussen (1997), Selim ve McNamee (1999), Sarens ve Christopher (2010), Sarens ve Beelde (2006), Mihret (2013) örnek olarak verilebilir.

sırasıyla; kaynakların verimli kullanılması, kapasite ve performansa dayalı potansiyelin artırılması, suistimalin belirlenmesi, önlenmesi ve caydırıcılık sağlanmasıdır.

IIA (2015) araştırmalarına göre denetçiler mevcut yapıda veri analizini en yaygın olarak 4 temel faaliyetlerinde kullanmaktadır. Bunlar sırasıyla, Mevzuat uyum, Suistimal İnceleme, Operasyonel Verimlilik ve İç Kontrol Süreç Analizidir.

IIA (2015) araştırmasında veri analizini etkin ve başarılı bir şekilde uygulayabilmek için 3 temel gereklilik not edilmektedir.

1. Veri analizini yapan insan kaynağının yetkinlik düzeyi,
2. Veri temin edilen sürecin verimliliği ve
3. Veri analizinde kullanılan teknolojilerin yeterli olması ön koşul olarak ifade edilebilir.

Şekil 3: Denetimde Veri Analizinin Kullanım Alanları

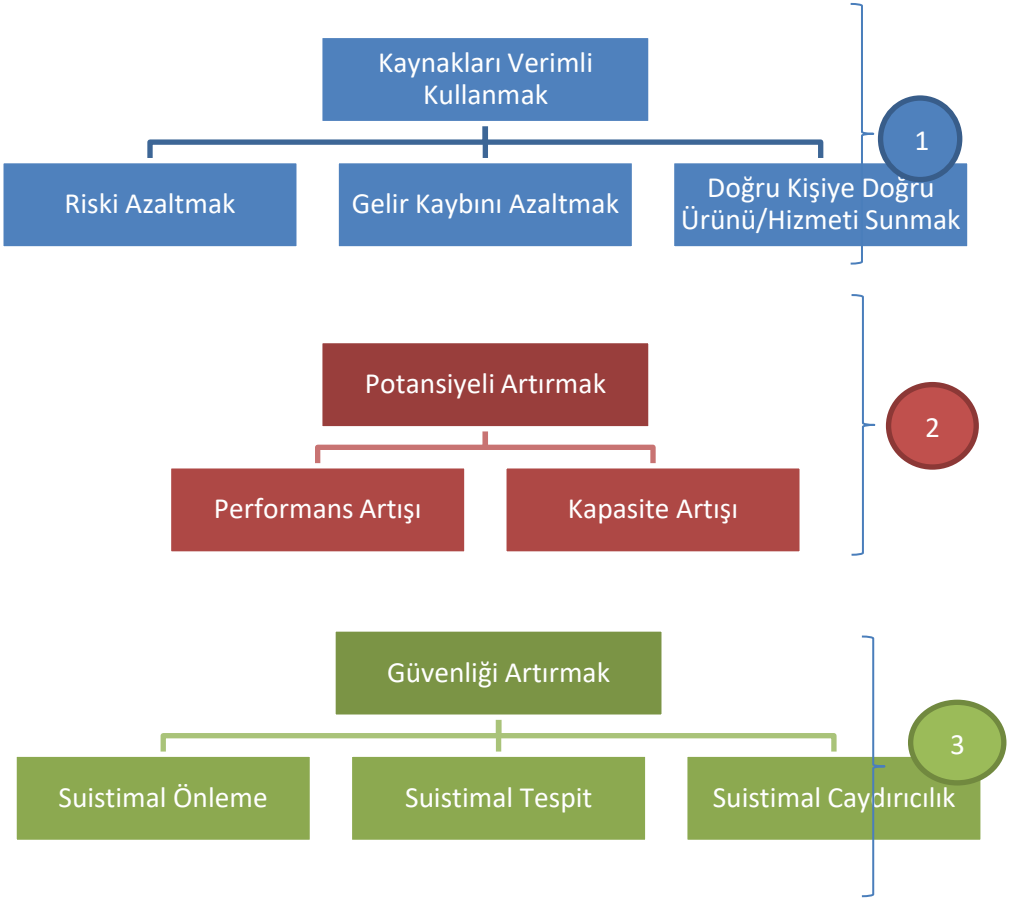

Kaynak: KPMG, 2013.

Denetçiler veri talep ederken Şekil 4'de yer alan hususlara dikkat etmeli ve veri analizini yaparken kısıt olup olmadığını araştırmalıdır. Anderson (2017) denetçilerin genellikle uzun saatler ve zahmetli çalışma koşullarına sahip olduğunu savunarak, bunu değiştirmeleri gerektiğini belirtmektedir. Bunun yerine, yaratıcı ve yenilikçi yaklaşımlarla

denetim yapmalarının önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Anderson (2017) denetçilerin geleneksel denetimlerde daha çok tarihsel verilerle ve örneklemeye dayalı incelemeler yaptığını belirtmektedir. Ancak yeni teknolojik gelişmelere bağlı olarak denetim tekniklerinin değişmesi ve büyük veri (big data) analizini tüm verilere dayalı, kapsamlı ve gerçek zamanlı yapması gerekliliğini savunmaktadır. Bu açıdan veri madenciliği, modern denetim tekniklerden en önemlisi olarak ele alınabilir.

Şekil 4: Veri Analizi- Karar Ağacı

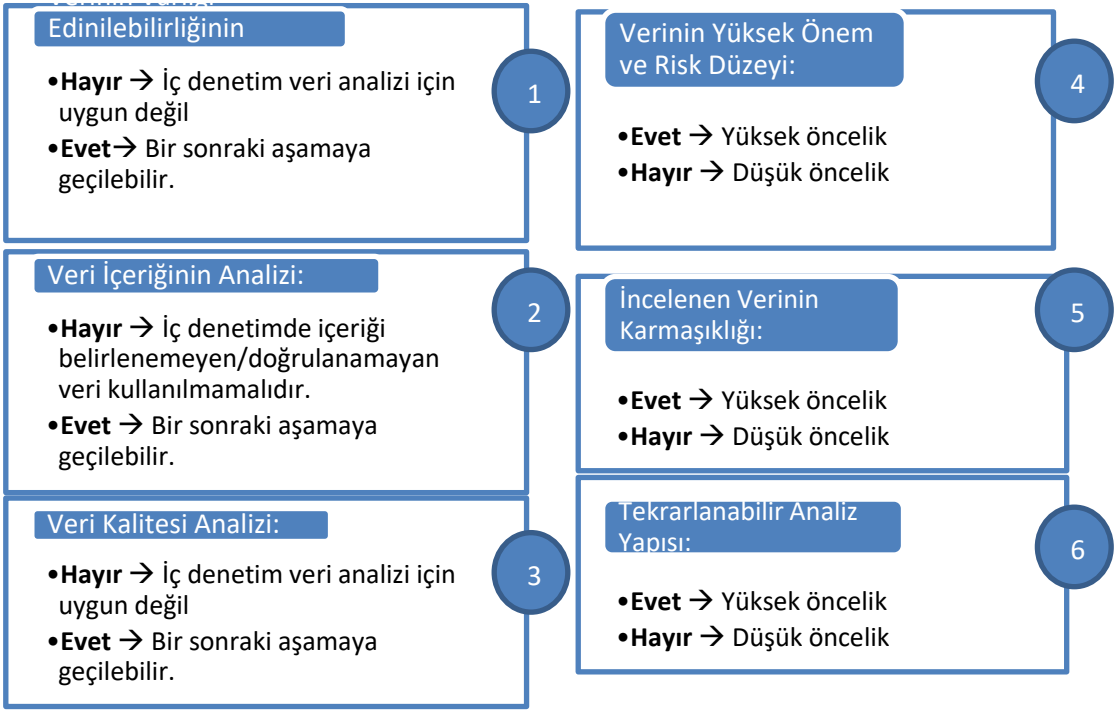

Kaynak: IIA, 2015.

Ott ve diğerleri (2008), veri analizinin ileri seviyesi olan veri madenciliğinin kontrollerle ilgili spesifik zayıflıkları ortaya koymak için kullanılan bir teknik olduğunu ifade

etmektedir. Veri madenciliği tekniğinde süreçlerdeki en zayıf halkanın tespit edilmesi ve iş süreçlerinde olası kayıplar ile risk bilgilerinin analizi yapılabilir. Denetçilerin her bir birim verinin amacını iyi anlaması ve sorgulaması gereklidir. Her bir verinin karar alma mekanizmasındaki etkisi ile eğilimini takip etmesi ve iş süreçlerindeki kullanım amaçlarını incelemesi gereklidir.

Veri madenciliğinin faydaları kurum genelinde kötüye kullanım (abuse), suistimal (fraud) ve israf (waste) konusunda bilgi sağlamasıdır. Veri madenciliğinin temelinde iş süreçlerinde üretilen verilere dayalı olarak öngörüde bulunulabilecek "gösterge" niteliği olan bilginin elde edilmesi vardır. Bu amaçla denetçilerin kurumun kritik başarı faktörlerini belirlemesi gereklidir. Daha sonra bu gösterge niteliği taşıyan verilerdeki yukarı-aşağı yönlü değişimleri analiz etmesi önemlidir. Bir kurumun kritik başarı faktörlerinin veri madenciliği yoluyla izlenebilmesi için aşağıdaki değerlerin analizi gerekli olmaktadır:

- Maksimum: Belirli bir etki sonucunda maksimum değer oluşması
- Minimum: Belirli bir etki sonucunda minimum değer oluşması
- Ortalama: Bir göstergeye dayalı ortalama değerin belirlenmesi
- Mod: Bir göstergenin en sık karşılaşılan değerinin belirlenmesi
- Medyan: Bir göstergenin aldığı tüm değerlerden oluşan veri setinin tam ortasındaki değer
- Varyans: Bir göstergenin ortalamadan ne kadar yaygın olduğunun ölçümü sonucunda elde edilen veri
- Çarpıklık: Bir göstergenin normal dağılıma göre dağılımındaki asimetriyi[6] gösteren veri

[6] Simetrik veri yapısında merkezi eğilim ölçütleri (ortalama, mod, medyan) bir birine eşittir. Sağa çarpık bir veride (pozitif çarpıklık-kuyruğun sağa doğru uzun olması durumu) pozitif etkiler negatif etkilere göre daha baskın olabilir. Ortalama medyandan büyük, medyan ise moddan büyüktür (Ortalama >Medyan>Mod). Buna göre veride pozitif kuyruk yapısı baskın özelliktedir. Sola çarpık bir seride (negatif çarpıklık-kuyruğun sola doğru uzun olması) durumunda mod medyan dan büyük, medyan ortalamadan büyüktür (Mod >Medyan >Ortalama). Bu tür veri yapısında negatif etkiler pozitif etkilere göre daha baskın özelliktedir.

- Basıklık: Bir göstergenin normal dağılıma göre dağılımındaki yoğunluğu gösteren veri

Bu açıdan değerlendirildiğinde, çarpıklığın (skewness) işareti ve büyüklüğü ele alınan verinin çarpıklığının yönünü ve şiddetini gösterirken; verilerin ortalama etrafında yoğunluğunun derecesini ve ölçüsünü ise basıklık (kurtosis) göstermektedir. Bu iki parametre olası sistem üzerinde etkisi yüksek dereceye sahip işlemlerin belirlenmesinde temel göstergedir.

Denetçilerin veri analizindeki yetkinlik düzeyine bağlı olarak denetim saha çalışmasında elde edilen ölçümlerin sonucunda sorgulanan konulara cevap aranmaktadır. IIA (2015) araştırmalarına göre denetçilerin yetkinlikleri üç gruba ayrılmaktadır ve bunlar temel düzeyden ileri düzeye ve stratejik düzeye kadar değişkenlik gösterebilir (Şekil 5). Denetçilerin yetkinlik düzeyleri arttıkça sorgulanan konular geçmiş odaklı olmak yerine gelecek odaklı hale gelmektedir. Bu kapsamda Titera (2013) denetimlerde veri analizinin kullanılması yoluyla denetçilerin kurumsal risk yönetimi uygulamalarına yön verebileceğini ve yönetimin karar alma süreçlerinde esas alınan katma değerli denetim bulgularının ortaya konabileceğini savunmaktadır.

Şekil 5: Denetçi Yetkinliği ve Denetimin Katma Değeri

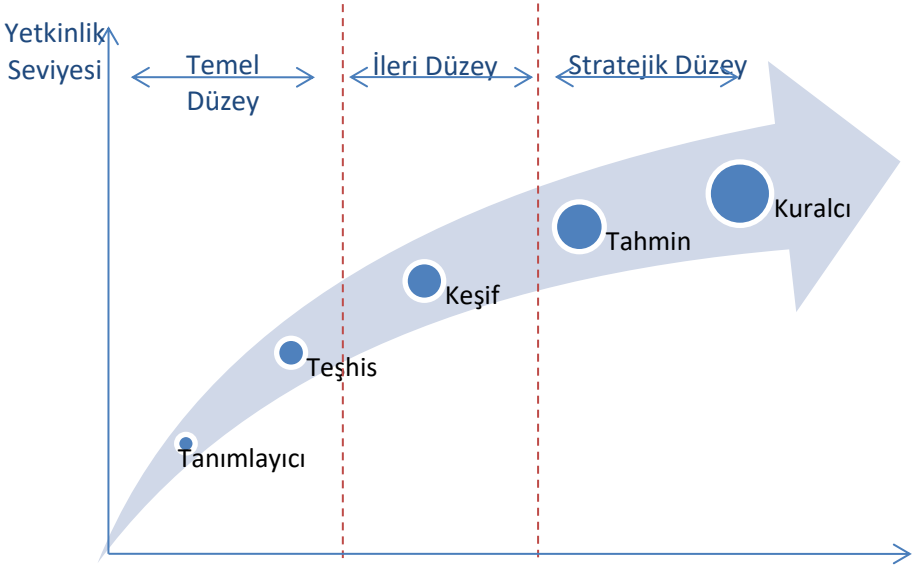

Kaynak: IIA, 2015.

Denetçilerin denetim saha çalışmalarında kullandıkları geleneksel analitik incelemeye yönelik teknikler tarihsel veriye ve kısıtlı örnekleme dayalı olarak yürütüldüğünden, elde edilen bulgulara bağlı olarak verine güvence zayıf kalmaktadır. Bu durum denetçilerin kurum içerisindeki etkinliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Oysa modern denetim teknikleri aracılığıyla yürütülen bir denetim saha çalışması sonucunda Şekil 6'da ifade edilen şekilde stratejik bakış açısını yansıtan bulgular ortaya konacaktır. Stratejik bulguları içeren bir denetim raporunun yönetime olan faydası artarken aynı zamanda kurum genelinde denetçilerin güvenilir danışmanlık rolü de güçlenecektir.

Şekil 6: Denetçi Yetkinlik Düzeyine Göre Veri Analizi Yapısı

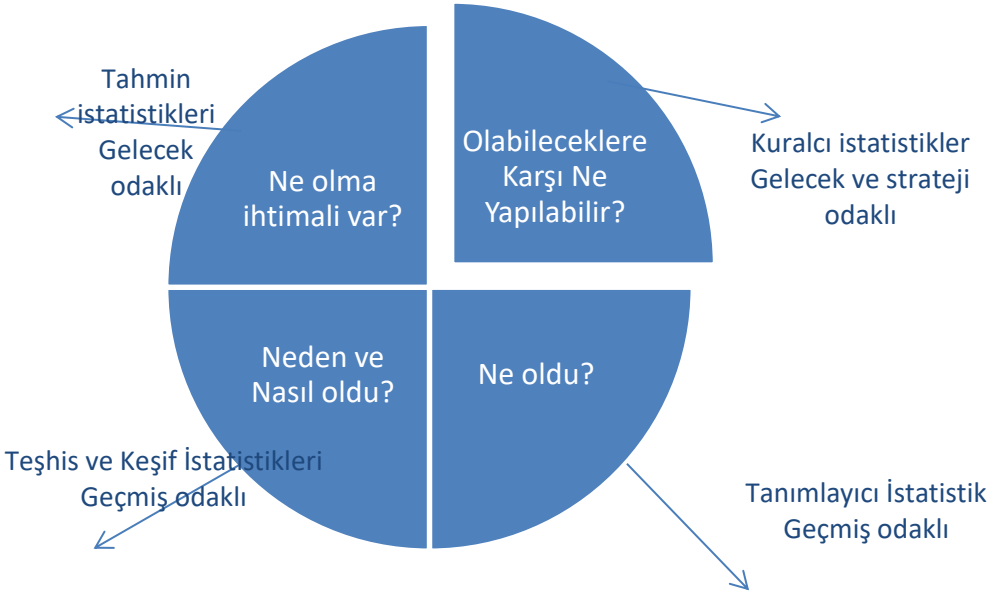

Kaynak: IIA ve AICPA, 2015.

Veri madenciliği sonucunda elde edilen göstergeler aracılığıyla iş süreçlerinde etkinlik, verimlilik ve ekonomiklik sağlamak mümkün olmaktadır. Denetim maliyetleri veri analizi ve veri madenciliği uygulamalarıyla düşürülerek, modern denetim tekniklerinin daha etkin karar alma aracı haline gelmesi mümkün olmaktadır.

3.1.3. Bilgisayar Destekli Denetim Araçları (CAAT)

Bilgisayar destekli denetim araçlarının kullanımı tüm dünyada farklı sektörlerdeki denetçiler arasında hızla yaygınlaşmaktadır. Bu durum teknolojik gelişmeler dikkate alındığında kaçınılmaz bir ihtiyaç olarak değerlendirilebilir. Harrington (2015) dünyada

küresel rekabet ortamında denetimden beklentinin yükseldiğini ifade ederek, denetçilerin modern denetim tekniklerini kullanma konusunda baskı altında olduğunu belirtmiştir.

Denetçilerin yaygın olarak kullandığı program ve araçlar Şekil 7'de özet liste halinde belirtilmiştir.

Şekil 7: Denetçilerin Kullandığı Program Bilgileri

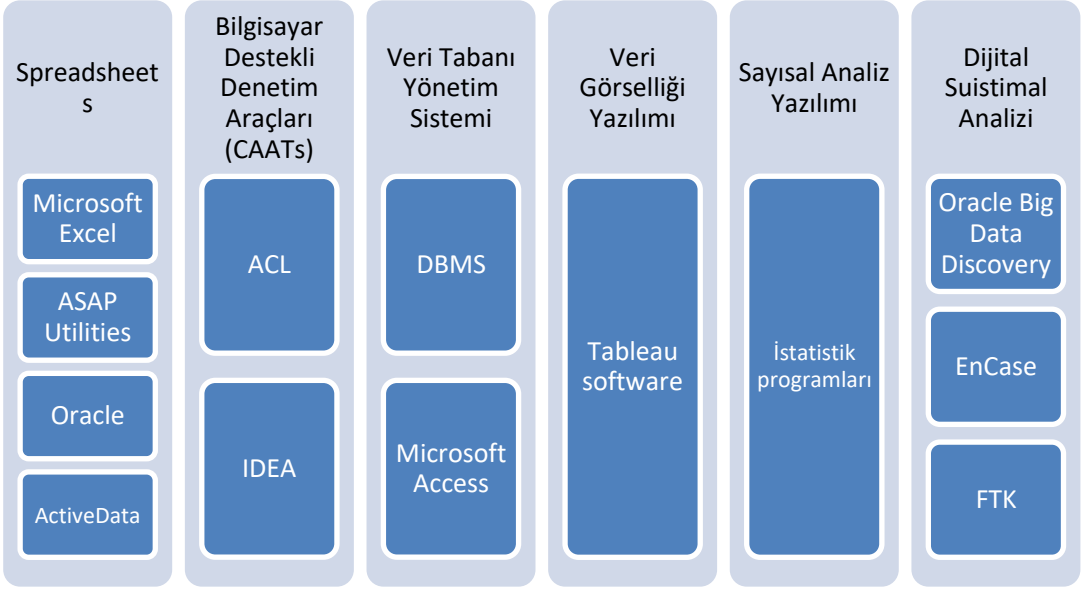

Kaynak: Yazar tarafından IIA ve Protiviti'den derlenmiştir.

Denetçiler bilgisayar destekli denetim araçları yardımıyla taslak bulguları ortaya koymaktadır. Denetim saha çalışmasında taslak bulgu hazırlanıp süreç sahipleri ile mutabakat aşamasına gelindiğinde, artık kurulmuş bir model vardır. Bu aşamada, denetçilerin ilgili modeli nihai olarak yönetime sunmasından önce, modeli tüm yönleriyle değerlendirmesi ve iş hedefleri ile uyumlu olup olmadığının kontrol edilmesi gereklidir. Özellikle bu modelde kapsanmamış (açıkta kalmış) konu olup olmadığı değerlendirilmelidir. Denetçinin modern denetim araç ve tekniklerinden beklenen

faydayı sağlayabilmesi için aşağıdaki konulara özen göstermesi önemlidir: (1) Sonuçları değerlendirmek, (2) Süreci değerlendirmek ve (3) Tavsiye (katma değer) kapsamını değerlendirmektir[7].

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kooperatifler küresel rekabet ortamında farklılaşan yapılarına ve ekonomik gelişmelere uygun olarak yeni yönetim tekniklerine uyum göstermiş ve kurumsal düzeyde halen tüm dünyada kabul gören devamlılığını sürdürmektedir. Kooperatifler, genel ortaklık yapısı ve ortakların sayısı açısından kurumsal yönetim ilkelerinin yeterlilik ve gereklilik ölçütlerini uygulayan kurumlar olmalıdırlar. Bu ölçütler genel olarak söz konusu kooperatiflere yönelik güveni artıracak temel tekniklerdir. Bu tekniklerin başında ise denetim gelmektedir.

Denetimin kurumsal yönetim ilkeleri çerçevesinde sağlamış olduğu "güvence hizmeti" karşılığında başta yönetim kurulu üyelerine ve kurumsal yapıya yönelik güvence sağlamaktadır. Bununla birlikte ortaklar ile yönetim arasındaki ilişkinin şeffaflaşmasında en önemli teknik denetimdir ve özellikle diğer denetim türleri arasında katma değeri yüksek olan ise iç denetimdir.

Ülkelerde yaşanan ve temelinde suiistimaller sonucunda ortaya çıkan finansal krizler ile ilgili kurumların faaliyetlerini sürdürmeye yönelik yapılanmada en önemli araçlar iç denetim uygulamaları altında yapılandırılmıştır. Böylece kurumların risklerinin erken teşhisi ve tespiti ile buna yönelik araçlar ve uygulamalar önem kazanmıştır. Bu açıdan iç denetim yaşadığımız dönemde kurumlar için bir risk yönetim sürecine dönüşmektedir. Bunun nedenlerinden biri iç denetimin denetleyeceği en önemli alan olarak teknoloji ve bu teknolojiye dayalı işlem ve süreçlerin denetimidir.

[7] Bu aşama tamamlandıktan sonra bahse konu model kapsamında süreç sahipleri ile sonucun paylaşılması, sebep sonuç ilişkisinin belirlenmesi, süreç iyileştirme önerileri yapılması ve çalışma kağıtlarının hazırlanması gereklidir. Ayrıca, modelde yer alan ve testi yapılan değişkenler ile ilgili bir sonraki denetimde dikkate alınması için veri analizi standardının oluşturulmasına yönelik yöntem geliştirilmesi yerinde olacaktır.

Teknoloji iç denetim faaliyetleri açısından denetlenecek bir faaliyet alanı olarak ortaya çıkarken, aynı zamanda risklerin yönetimine yönelik tespit ve önleme konusunda en etkili alt yapı olmaktadır. Bu açıdan günümüzde bilgisayar uygulamaları ile özellikle veri madenciliği, yapay zeka ve makine öğrenmesi ile büyük veri analizleri gibi istatistik uygulamaları iç denetim faaliyet ve süreçlerinde risklerin tespitini kolaylaştırmaktadır. Bu açıdan kurumlar yukarıda sayılan modern denetim tekniklerinin kullanımını sağlayacak yatırımlar ile beşeri sermayeye yönelik bir faaliyet başlatmak zorundadırlar. Farklı faaliyet alanlarında var olan kooperatiflerin de bu sürece uyum sağlaması gerekmektedir. Özellikle çok ortaklı kurumların şeffaflaşmasına yönelik talepler bunu hızlandıracaktır. Bundan dolayı kooperatiflerin modern iç denetim tekniklerine yönelik uygulamaları şeffaflaşma ile birlikte güvenin sağlamasında temel bir unsur olacaktır.

KAYNAKÇA

Anderson Alan W. (2017). 4 Keys to the Future of Audit. White Paper. https://tax.thomsonreuters.com/wp-content/private/pdf/checkpoint/whitepapers/Checkpoint-Al-Anderson-Whitepaper.pdf. Erişim Tarihi: 01.09.2017.

AICPA, (2015). " Audit Analytics and Continuous Audit: Looking Toward the Future". American Institute of Certified Public Accountants, Inc. New York, NY 10036-8775.

AICPA, (2012). "TheWorld in 2025: Technological Trends." www.aicpa.org/research/cpahorizons2025/globalforces/technological/pages/default.aspx.

Aktepe, Eyyüp (1988). Kooperatif İşletmeciliği, Ankara.

Bailey JA (2010). "Core Competencies for Today's Internal Auditor: Report II". The IIA Research Foundation, Altamonte Springs, FL: The IIARF.

Bellman, R. and C. Clark (1957). "On the construction of a multi-stage, multi-person business game." Operations Research 5(4): 469-503.

Bilgili, Fatih ve Demirkapı Ertan (2012). "Şirketler Hukuku", 2. Baskı, Adana.

Burnaby P, Hass S (2009). "A summary of Global Common Body of Knowledge" 2006 (CBOK) study in internal auditing. Managerial Auditing Journal, 24(9): 813-834.

Castanheira N, Rodrigues LL, Craig R (2010). "Factors associated with the adoption of risk based internal auditing". Managerial Auditing Journal, 25(1): 79- 98.

Christensen BE, Elder RJ, Glover SM (2015). "Behind the numbers: Insights into large audit firm sampling policies". Accounting Horizons, 29(1): 61-81.

Cornforth, C (2004). "The governance of cooperatives and mutual associations: a paradox perspective" Annals of Public and Cooperative Economics 75:1 pp 11-32.

Coetzee P, Fourie H (2009). "Perceptions on the role of internal audit function in respect of risk". African Journal of Business Management, 3(13): 959-968.

COSO (2004). "The new COSO Enterprise Risk Management Framework", www.coso.org.tr

Cuevas, C and Fischer, K (2006). "Cooperative Financial Institutions: Issues in Governance, Regulation and Supervision", World Bank Working Paper No 82.

Davis, K (2001). "Credit Union Governance and Survival of the Cooperative Form" Journal of Financial Services Research 19:2/3 197-210.

Desrochers, M & Fischer, K (2005). "The Power of Networks: Integration and Financial Cooperative Performance" Annals of Public and Co-operative Economics Vol 76 (3) pp 307-354.

Dittenhofer M (1994). "Strategy for the internal audit engagement". Managerial Auditing Journal, 9(8): 13- 17.

Deryal, Yahya (1998). "Türk Hukukunda Kooperatiflerin Hukuki Niteliği Sorunu", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Prof. Dr. Oğuz İmregün Armağanı, İstanbul.

Eriş, Gönen (2001). "Kooperatifler Hukuku", Üçüncü Baskı, Ankara.

Flesher DL, De Magalhaes R (1995). "Electronic workpapers". Internal Auditor, 52(4): 38-43.

Hansmann, H. (1996). "The Ownership of Enterprise", Boston, Harvard University Press.

Harrington, L. (2015). " Driving Success in a Changing World: 10 Imperatives for Internal Audit", IIA International Conference Presentation, July 5-8 2015, Canada.

Hubbard LD (2002). "CSA by any name". Internal Auditor, 59(6): 22-23.

International Co-operative Alliance. Available online: http://ica.coop/en/what-co-op/co-operative-identity-values- principles

Institute of Internal Auditors (IIA). (2017). "The International Professional Practice Framework (IPPF)". Altamonte Springs, FL: The IIA.

Institute of Internal Auditors (IIA). (2015). " Data Analytics and the Future of Internal Audit", The IIA Research Foundation, in partnership with Grant Thornton.

Jacobus, D (2015). "New paradigm of managing risks: Risk and control self-assessment". Agriculture and Agricultural Science Procedia, 3: 32-34.

Johnson, M. W., Christensen, C.M., and Kagermann, H. (2008). "Reinventing Your Business Model." Harvard Business Review 86(12): 50-59.

Kutum I, Fraser I, Hussainey K (2015). "The application of business risk audit methodology within non-Big-4 firms". Journal of Financial Reporting and Accounting, 13(2): 226-246.

KPMG (2013). "Transforming Internal Audit: A Maturity Model from Data Analytics to Continuous Assurance",
https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/pdf/2015/09/ch-pub-20150922-transforming-internal-audit-maturity-model-en.pdf

Liebowitz J, Rubenstein-Montano B, McCaw D, Buchwalter J, Browning C, Newman B, Rebeck K (2000). "The knowledge audit". Knowledge and Process Management, 7(1): 3-10.

Masanell Ramon Casadesus ve Joan Enric Ricart. (2010). " From Strategy to Business Models and onto Tactics", Long Range Planning 43 (2010) 195-215. http://www.elsevier.com/locate/lrp

Mazzarol Tim, Elena Mamouni Limnios ve Sophie Reboud (2011). "Co-Operative Enterprise: A Unique Business Model?", Conference Paper,
https://www.researchgate.net/publication/235432100

Marais M (2004). "Quality assurance in internal auditing: An analysis of the standards and guidelines implemented by the IIA". Meditari Accountancy Research, 12(2): 85-107.

Martin JR (2004). "Sampling made simple". Internal Auditor, 61(4): 21-24.

Mihret, D. G. (2013), "The risk management rationale of internal auditing: a labor process analysis", Working Paper, Vol. University of New England No. Armidale, Australia

Osterwalder, A., Pigneur, Y., and Tucci, C.L. (2005). "Clarifying Business Models: Origins, Present, and Future of the Concept." Communications of the Association for Information Systems 2005(16): 1-25.

Ott John, Andrew MacLeod, and Kevin Mar Fan (2008). " Computer-assisted Audit Techniques: Value of Data Mining for Corporate Auditors", Information System Journal, Volume 3.

Pokrovac I, Tušek B, Oluiæ A (2010). "The Relation of Risk Management and Internal Audit Function: The Case of Croatia". 5th International Conference, An Enterprise Odysses: From Crisis to Prosperity Challenges for Government and Business, Held in Opatija (Hrvatska) on 26-29 May 2010. From <http: // biblio.irb.hr/prikazi-rad?andlang=EN%20Croatian% 20Scientific%20Biblography%20CR..andrad=480036>.

Rasmussen, J. (1997). "Risk management in a dynamic society: A modelling problem", Safety Science, Vol. 27 No. 2/3, pp. 183-213.

Stern, G. M. (1994). "15 ways internal auditing departments are adding value", Internal Auditor, Vol. 51, No. 2, pp. 30–3.

Sawyer, L. B., (1988). "Sawyerˈs Internal Auditing", Altamonte Springs, , FL: Institute of Internal Auditors.

Sawyer, L. B. & Dittenhofer, M. A., (1996). "Sawyerˈs Internal Auditing: The Practice of Modern Internal Auditing", , 4th edition, Altamonte Springs, FL: The Institute of Internal Auditors.

Sarens, G. and Christopher, J. (2010). "The association between corporate governance guidelines and risk management and internal control practices: Evidence from a comparative study", Managerial Auditing Journal, Vol. 25 No. 4, pp. 288-208.

Sarens, G. and Beelde, I. D. (2006). "Internal auditors' perception about their role in risk management: A comparison between US and Belgian companies", Managerial Auditing Journal, Vol. 21 No. 1, pp. 61-80.

Schneider, A., (1984). "Modeling external auditors' evaluations of internal auditing", Journal of Accounting Research, Vol. 22, pp. 657–78.

Selim, G. and McNamee, D. (1999). "Risk management and Internal auditing: What are the essential building blocks for successful paradign change", International Journal of Auditing Vol. 3 No. 2, pp. 147-155.

Spraakman, G., (1997). "Transaction cost economics: a theory of internal audit", Managerial Auditing Journal, , Vol. 17, No. 7, pp. 323–30.

Steiger, J. H., and Lind, J. C., (1980). Statistically based tests for the number of common factors. Paper presented at the Psychometric Society annual meeting, Iowa City, IA.

Sutton, S. G., (1993). "Toward an understanding of the factors affecting the quality of the audit process", Decision Sciences, , Vol. 24, No. 1, pp. 88–105.

Taylor Keith (2015). "Learning from the Co-operative Institutional Model: How to Enhance Organizational Robustness of Third Sector Organizations with More Pluralistic Forms of Governance", Administrative Sciences, ISSN 2076-3387

T.C. Yasalar (1969). 1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu. Ankara : Resmi Gazete (13195 sayılı-10.05.1969).

Thompson C (2001). "CAAT can do". Internal Auditor, 58(3): 73-75.

Teece, D. J. (2010). "Business Models, Business Strategy and Innovation." Long Range Planning 43(2/3): 172-194.

Trevino, L.K. and Weaver, G.R., (2003). "Managing Ethics in Organizations: A Social Scientific Perspective on Business Ethics", Stanford University Press, California.

Titera,W.R., (2013). "Updating Audit Standards—Enabling Audit Data Analysis," Journal of Information Systems, 27, 1, 325–331, Spring, 2013.

Thompson, A. A. and A. J. Strickland, (2001). "Strategic Management: Concepts and Cases" (International edition) (McGraw Hill, Boston)

White, A. W., (1976). "The essentials for the effective internal audit department", Internal Auditor, April, pp. 30–3.

Weaver, G. R., Trevino, L.K. and Cochran, P. L., (1999). "Corporate ethics programs as control systems: Influences of executive commitment and environmental factors", Academy of Management Journal, 42(1), pp. 41-58.